

Mark Pieters

Diepgevroren literatuur

Mark Pieters (1964) volgde de Hogere Zeevaartschool voor stuurman Grote Handelsvaart en heeft ook kort gevaren. Daarna studeerde hij Nederlands aan de Universiteit van Amsterdam. Al na zijn propedeuse ging hij naast zijn studie werken bij Athenaeum-Polak & Van Gennep, waar hij later uitgever werd. Ook was hij uitgeefdirecteur bij WPG Uitgevers, voordat hij de leiding over Uitgeverij Van Oorschot kreeg. Voor zijn werkzaamheden als redacteur bij Athenaeum-Polak & Van Gennep kreeg hij in 2012 de jaarlijkse publieksprijs van het landelijke OnderzoeksInstituut voor Klassieke Oudheid Studiën in Nederland (OIKOS), waarmee personen of instanties worden geëerd die ‘in bijzondere mate hebben bijgedragen aan verspreiding van kennis over de klassieke oudheid onder een groter publiek, door vertalingen of op andere wijze’. ‘Diepgevroren literatuur’ was de laudatio die hij op de Vertalersvakschool uitsprak bij de feestelijke diploma-uitreiking op 21 november 2019, toen 28 studenten de opleiding tot literair vertaler afsloten.

Diepgevroren literatuur

Meer dan tien jaar geleden was ik op uitnodiging in Istanboel, samen met tientallen vertalers Turks en uitgevers van Turkse boeken van over de hele wereld. In die tijd kon je op zo'n uitnodiging nog zonder gewetensbezwaren ingaan, en dat deed ik dan ook graag.

In ruil voor de meerdaagse verzorgde reis werd van iedereen verwacht dat zij of hij een praatje hield voor de andere gasten. Dat waren dus tientallen verplichte praatjes. De voertalen waren Turks en Engels.

Mijn opdracht was heel origineel: vertel iets over het uitgeven van Turkse literatuur in Nederland. Nou had ik nog geen enkel Turks boek uitgegeven, maar dat hield ik nog even wijselijk voor me, en bovendien waren er wel plannen. Ik besloot het dan maar te hebben over de problemen van het vinden van vertalers. De concurrentie met andere uitgevers in Nederland leek zich namelijk eerder op het vlak van de vertalers af te spelen dan wie de beste boeken kon vinden. Bij mijn weten waren er toen drie goede vertalers Turks, van wie er twee ook nog eens een vertaalduo vormden.

Nadat ik mij er op deze manier van af had gemaakt kon ik de rest van de dag luisteren naar de anderen, waarbij ik allengs, uit verveling ook, meer ging letten op de tolken die boven de zaal in glazen hokjes zaten. Zo nu en dan zag ik ze radeloos naar elkaar kijken, of met hun handen in een wanhoopsgebaar in de lucht een vertaling ten beste geven waar ze zelf ook niet helemaal in geloofden. Eenmaal viel een van de vrouwen uit haar rol, bij de toespraak van een Japanner die kennelijk zo'n zwaar accent in zijn Turks legde (of de taal toch niet voldoende meester was), dat ik in mijn koptelefoon zoiets hoorde als: hij ZEGT nu dat in Japan Turkse literatuur diepgevroren is, maar hij BEDOELT waarschijnlijk dat het nog niet erg bekend is. Mijn medelijden met en bewondering voor deze vertaalsters waren groot.

Aan het slot van de twee lange dagen kwam er een belangrijk man het toneel op, ik geloof de Turkse minister van Cultuur. Hij was in alle opzichten enorm gewichtig en er viel een diepe stilte. Hij bedankte iedereen, sprak over de Grote Turkse Cultuur en ging op een aantal praatjes kort in. Ook op het mijne. Dat er onvoldoende vertalers te vinden zouden zijn in Nederland leek hem zeer onwaarschijnlijk. Er woonden immers enkele honderdduizenden Turken in Nederland, en daaronder waren er vele volslagen tweetalig. En dat op een toon van 'dat had je zelf ook wel kunnen bedenken'. En daarmee basta.

Deze opvatting over vertalen is helaas wijdverspreid: als je twee talen beheerst kun je ook wel literatuur vertalen, als je dat zou willen. Zoals bekende Nederlanders die kinderboeken gaan schrijven: ik heb zelf kinderen dus hoe moeilijk kan het zijn. Maar dit terzijde.

Literair vertaler is een enorm moeilijk en ondergewaardeerd vak. Dat hoeft ik jullie niet te vertellen. Sinds jaren geef ik in de masterclass Redacteur aan de UvA de studenten ook een vertaalopdracht, bijvoorbeeld de eerste pagina's van *Uncle Tom's Cabin*. Niet dat ze vertaler willen of kunnen worden, maar om ze bewust te maken

van de complexiteit van het vak van vertaler. Ze vinden het een leuke opdracht, tot ze beginnen. Dan breekt het zweet ze uit. Een enkeling blijkt onmiskenbaar enig talent te hebben, de meesten moeten toegeven dat ze er niets van bakken.

Voor vele lezers is de vertaler onzichtbaar. Dat is vreemd genoeg ook juist weer een compliment. Toch heeft de vertaler altijd een eigen stijl. Uit een onderzoek van het Huygens Instituut blijkt dat algoritmeprogramma's feilloos kunnen aantonen waar in een vertaling een andere vertaler het werk overneemt, terwijl hetzelfde programma ook nog steeds de tekst herkent als zijnde van die ene specifieke auteur.

Wat maakt iemand een goeie vertaler? Zij of hij heeft niet alleen een feilloos gevoel voor en kennis van de doeltaal, maar is op zijn minst een gemankeerd auteur. Er zijn vele voorbeelden te vinden van vertalers die zelf ook een roman hebben geschreven (met wisselend succes), of schrijvers die een vertaling maakten. Van die laatste categorie is Martin Driessen denk ik een goed voorbeeld. Tussen het schrijven van romans door maakte hij al enkele zeer goede vertalingen uit het Duits, van verhalen die zeer dicht bij zijn eigen stijl lijken te liggen. Een vertaler hoeft niet de fantasie te hebben om een roman te schrijven, maar zou er naar mijn idee in ieder geval stilistisch wel toe in staat moeten zijn.

Vertalers worden over het algemeen ook beter naarmate ze ouder worden en niet alleen meer hebben vertaald maar ook gelezen. Tot een bepaald punt uiteraard.

De meningen over wat een goede vertaling is verschillen nogal, ook op de uitgeverij trouwens. Dat heeft al eens geleid tot heftige polemieken, waarmee ik maar wil zeggen dat jullie werk lang niet altijd onopgemerkt blijft. Zoals bij de nieuwe vertaling die Bindervoet en Henkes maakten van *Ulysses*. Een van de vertalers van de vorige vertaling van deze klassieker, Paul Claes, mocht in het blad *Filter* een recensie geven. Het eindoordeel stond uiteraard al vast. Het zou verrassend zijn geweest als hij had geschreven dat deze vertaling veel beter was dan zijn eigen en dat hij meteen zijn vertalerslier aan de wilgen had gehangen. Hij noemde het integendeel een drievoudige schande: dat het door deze mensen vertaald was, dat het door een gerenommeerde uitgeverij was uitgegeven, en dat een gerenommeerde krant het positief had besproken. 'Heel de vertaling is een potpourri van potsierlijke vergissingen, idiote registerfouten en dwaze geintjes.' Henkes en Bindervoet verweten hun Vlaamse collega's dan weer dat ze bij hun al te letterlijke vertaling totaal geen 'gevoel voor spreektaal, humor, taal tout court en voor avontuur' aan de dag legden. 'De "Ulysses" van Claes en Nys is "totaal on-Joyceaanse ambtelijke, saaie havermoutpap zonder krenten",' schreven ze.

Het blad *Knack* meende: 'Het lijkt er dus op dat hier een clash van twee vertalersscholen plaats vindt: enerzijds de klassieke à la Claes die zoveel mogelijk recht wil doen aan het origineel en anderzijds de branie-achtige van Bindervoet en Henkes die vooral het Joyce-onderbuikgevoel wil laten spelen.'

En daar komt dan weer de klassieke tegenstelling naar voren van letterlijk versus vrij, iets waar jullie allemaal je voortdurend van bewust zult zijn. Voor die discussie ontbreekt hier de tijd, lees maar de inleiding van Hans Boland, in zijn boek *Hij kan me de bout hachelen met zijn vorstendommen*, waarin hij naar mijn idee

afdoende met deze begrippen afreken. Zelf is hij zoals u weet van het wat vrijere kamp.

Zijn opvatting, en die van bijvoorbeeld Bindervoet en Henkes, ‘dat de Nederlandse vertaling een tekst hoort te geven die er gestaan zou hebben als hij in het Nederlands was geschreven’ deel ik. Zo ook als hij schrijft: ‘En dat is niet een Nederlands vol rarigheden die het gevolg zijn van een streven naar “letterlijkheid”.’ Tegelijkertijd komt hier het gevaar om de hoek zetten dat de vertaler wel eens echt te ver gaat, uit de bocht vliegt. Daar ligt dan een taak voor de redacteur.

Van een ander gevaar ten slotte werd ik me weer eens bewust toen ik een ons aangeboden vertaling las uit het Frans, die werkelijk heel vlot en sprankelend was, en waar je al na het eerste woord volledig vergat dat je een vertaling aan het lezen was. Bij vergelijking met het origineel bleek dan ook dat de vertaler de Franse tekst er kennelijk nauwelijks naast had gehouden. Je kunt het adagium *Make it new* ook te ver doorvoeren.

Jullie staan aan het begin van je hopelijk lange carrière, waarin je van leerling meester zult worden. En je voortdurend zult ontwikkelen langs deze lijnen van uitersten. Ja, denken jullie dan, alles goed en wel, maar wie geeft me mijn *eerste* opdracht?

Ik ga niet zeggen dat de opdrachten voor het oprapen liggen. De markt voor literatuur krimpt, en de vertalingen zijn het eerste slachtoffer. Ook al omdat jongeren steeds vaker boeken in het Engels lezen, ook als het origineel niet Engels is (in dat laatste geval doen ze zichzelf ernstig tekort). Bij een grote bijeenkomst in Amsterdam met de schrijver Paul Theroux (meen ik), georganiseerd door zijn uitgever in Nederland, kwamen honderden mensen opdagen, die vervolgens het boek kochten, tot schrik van de uitgever vrijwel uitsluitend in het Engels...

Als je van een Nederlandse roman te weinig verkoopt is dat niet alleen heel teleurstellend voor de schrijver maar ook vervelend voor de uitgever. Maar bij een vertaling is de uitgever ook nog de kosten voor de vertaling kwijt (de grootste kostenpost), of hij er nou tien of tienduizend van verkoopt. Het risico is dus veel groter en je ziet het aantal literaire vertalingen afnemen. Maar troost je, er is meer dan alleen de literaire markt. Er wordt bijvoorbeeld wel steeds meer vertaalde (al dan niet literaire) non-fictie uitgegeven. Bovendien lijken de echte klassiekers wél stand te houden. Tegelijkertijd ontstaan er tekorten aan vertalers in sommige taalgebieden. Ooit gaf ik een grote reeks vertalingen uit het Latijn en Grieks uit. Wie dat straks opnieuw wil doen wens ik veel sterkte, ik zou niet weten waar je de vertalers vandaan moet halen, in ieder geval niet van onder de 80 jaar. Kortom: laat ons niet in de steek, we hebben jullie hard nodig!

Maar jullie willen natuurlijk iets heel anders horen, namelijk hoe je als beginnend vertaler aan de bak komt. Je zorgt er natuurlijk voor dat je bekend bent bij het Letterenfonds. En verder mag je best met een eigen voorstel naar een uitgeverij stappen, waarbij ik de volgende tips wil geven. In het algemeen geldt: maak het de

uitgever zo makkelijk mogelijk, ze hebben het daar altijd al te druk met de lopende titels.

1. Verdiep je in de uitgeverij waar je een vertaling voor wilt maken
2. Heb je informatie over de verkoop in het buitenland?
3. Ondersteun je suggestie met andere argumenten dan ‘mooi’: actueel, onontdekte klassieker, een verfilming, een bekende schrijver als fan
4. Vertaal een stuk en lever dat erbij
5. Stuur een voorpublicatie naar een tijdschrift (met name voor rechtenvrije teksten)
6. Ga niet onder het afgesproken tarief zitten
7. Vraag niet: wat voor vertaling wil je, letterlijk of vrij? Ik wil de best mogelijke!
8. Vraag hulp van een mentor, zowel tijdens het vertalen als om jezelf te profileren.

Laat ik eindigen met de wijze woorden van de 14^e-eeuwse Japanse monnik Kenko, vertaald door Jos Vos:

Wie een bepaalde kunst wil leren, redeneert gewoonlijk als volgt: ‘Zo lang ik hier niet echt goed in ben, pas ik op mijn tellen en zeg aan niemand waar ik mee bezig ben. Het zal veel meer indruk maken als ik op eigen houtje blijf oefenen en het resultaat pas laat zien wanneer ik echte bekwaamheid heb verworven.’ Maar wie zo denkt, zal het nooit ver schoppen. Wie zelfs als beginner durft om te gaan met experts, zonder zich te schamen wanneer hij spot of kritiek te verduren krijgt, en wie onverstoord blijft oefenen, zelfs als het hem aan natuurlijke aanleg ontbreekt, zal na verloop van jaren beter zijn dan alle hoogbegaafden die geen moeite meer doen, op voorwaarde dat hij niet stilvalt en het zich niet al te makkelijk maakt. Hij zal een grote reputatie verwerven en algemeen worden erkend als een beroemdheid zonder gelijke.

Ik wens jullie heel veel succes en evenveel vertaalplezier toe. Zonder jullie zou onze leescultuur een heel stuk armer zijn.